

борьбе с бандитизмом // Армия и революция. – 1922. – №3-4; Антонов-Овсеенко В.А. Записки о гражданской войне. – М.-Л., 1924. – Т.1; 1928. – Т.2; 1932. – Т.3; Какурин Н.Е. Как сражалась революция. В 2 т. – М., 1990; Подвойский Н. На Украине. – К., 1919; Дибенко П. Харків – Дніпропетровськ // Літопис революції. – 1930. – №2. – С.167-179; Ладис М. Два года борьбы на внутреннем фронте. – Харьков, 1922; Примаков В. Борьба за Советскую власть на Украине (1918-1923 гг.). – М., 1923; 18. Эйдман Р.П. Очаги отаманщины и бандитизма. – Харків, 1921. – С.7;19. Троякий Л.Д. Как вооружалась революция. – М., 1924. – Т.2. – Кн.1. – С.241;20. Козельський Б.В. Шлях зрадництва й авантур (Петлорівське повстанство). – Харків, 1928. – С.36; 21. Див.: Затонский В.П. Водоворот (Из прошлого) // Этапы большого пути. Воспоминания о гражданской войне. – М., 1963. – С.156; 22 Там само; 23. Там само. –С.202; 24. Какурин Н.Е. Как сражалась революция. В 2 т. – М., 1990; 25. Див.: Какурин Н. Вказана праця. – Т.1. – С.86; 26. Там само. – С.98; 27. Див.: Там само. – Т.1. – С.83; 28. Див.: Там само. – Т.2. – С.258-260; 29. Див.: Там само. – Т.1. – С.88; Т.2. – С.86, 87; 30. Див.: Історія України. Короткий курс / С. Білоусов, К. Гуслистий, О. Оглоблин та ін. – К., 1940. – С.314, 315; 31. Саліковський О. Нова Україна (шлях нашої державності). – К., 1919. – С.54; 32. Христю П. Замітки і матеріали до історії Української революції. – Прага, 1922. – Т.4. – С.135; 33.Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. – К., 2003. – С.64; 34. Саліковський О. Вказана праця. – С.51; 35. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. – Мюнхен, 1969. – Ч.2. – С.398; 36. Андрієвський В. З минулого. – Т.2: Від гетьмана до Директорії. – Ч. 2. Директорія. – Берлін, 1923. – С.74; 37. Там само. – С.75; 38. Коновалець Є. Причинки до історії української революції. – Видання 2-ге. - Прага, 1948. – С.20; 39. Винниченко В. Відродження нації: В 3 ч. – Київ, Відень, 1920. – Ч.3. – С.166-167; 40. Там само. – С.351; 41. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. – К., 1991. –С.38; 42. Мазепа І. Вказана праця. – С.66; 43. Там само. – С.244; 44. Там само. – С.243; 45. Там само. – С.245; 46. Там само. – С.246; 47. Капустянський М. Похід української армії на Київ – Одесу в 1919 році: В. 3 ч. – Ч. I і II. – Львів, 1921; Ч. III. – Львів, 1922; Валійський А. Повстанчий рух на Україні в роках 1917 – 1922 // Вісті Комбатанта, 1964. – №4; Удовиченко О. Україна у війні за державність. – К., 1955; 48. Валійський А. Вказана праця. – С.13; 49. Див.: Удовиченко О. Вказана праця. – С.110; Капустянський М. Вказана праця. – Ч. I і II.– С.35; 50. Див.: Удовиченко О. Вказана праця. – С.51; 51. Див.: Аршинов П. Історія махновського руху (1917 – 1921). – Запоріжжя, 1995. – С.100, 105, 128, 133 - 134; Махно Н. Воспоминания. В 3-х кн. – Кн. III. – Париж, 1937. – С.157-158, 175-176, 178; 52. Капустянський М. Вказана праця. – Ч.3. – С.103; 53. Там само. – С.111; 54. Там само. – Ч. I і II. – С.35; 55. Там само. – Ч. III. – С.126; 56. Історія українського війська. – Львів, 1992. – С.VIII; 57. Див.: Мазепа І. Вказана праця. – С.162-163; 58. Історія українського війська. – С.544; 59. Див.: Там само. – С.456; Капустянський М. – Вказана праця. – С.15; Стефанів З. Історія українського війська // Київська старовина. – 1993. – №2. – С.91; 60. Назарук О. Рік на Великій Україні. – Відень, 1920. – С.25; 61. Див.: Капустянський М. Вказана праця. – С.91; Ковельський Б. Вказана праця. – С.36; 62. Див.: Удовиченко О. – Вказана праця. – С.52; 63. Там само. – С.117; 64. Кудлай І.А. Селянський повстанський рух в Україні. Рік 1919. До проблеми національно-політичної орієнтації (Історіографічний нарис) // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія „Історія” „Економіка” „Філософія”: КНЛУ, 2001. – №5. – С.235.

В.В.Тарасов

ДОСЛІДЖЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЮ ПУБЛІЦИСТИКОЮ 1989-1991 рр. ПРОБЛЕМАТИКИ “УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ” В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ ПЕРЕДВОЄНИХ ЧАСІВ

Історія українських земель напередодні і на початку Другої світової війни посідає одне з найперших місць серед численних “відкриттів” перебудовної публіцистики в історичній галузі. Саме ця обставина, на наш погляд, визначила основні напрямки пострадянських наукових досліджень у цій проблемі та, безумовно, вплинула на загальний характер її сучасної історіографії.

Дана проблема охоплює події 1938-1941 рр. і стосується передусім історії Західної України, що можна пояснити виключним геополітичним значенням цього регіону у передвоєних стосунках між СРСР, Німеччиною та рядом європейських країн (насамперед Польщею, Угорщиною, Румунією та Чехословаччиною). Для її позначення в новітній історіографії (як вітчизняній, так і зарубіжній) використовується поняття “українське питання” в європейській політиці кінця 1930–початку 1940 рр., яке, у свою чергу, містить ряд аспектів більш широкого тематичного характеру: історію Карпатської України, радянсько-німецькі договори 1939 р., збройний конфлікт між СРСР і Польщею восени 1939 р., проблему Соборності українських земель і радянізації Західної України, питання кордонів України наприкінці Другої світової війни, значення Ялтинської та Потсдамської конференцій для української справи, воз’єднання Закарпаття з Радянською Україною й ряд інших¹.

Отже, проблематика українських земель напередодні Другої світової війни розглядається сучасною історіографією як складова проблеми “українського питання” в передвоєнній європейській політиці, що є переважно здобутком постперебудовних часів. Проте основні тенденції,

.....
підходи новітньої історіографії у цій проблемі були закладені в публіцистичній літературі наприкінці 1980–на початку 1990 рр. У такому контексті чітко простежуються декілька характерних рис.

По-перше, у сучасному розумінні публіцистика розглядала лише аспекти “українського питання”, а не весь комплекс проблем. Коло питань визначалося за принципом найбільшої суспільної гостроти. Абсолютний пріоритет надавався проблематиці возз’єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною у складі СРСР у світлі таємних протоколів до німецько-радянських пактів серпня-вересня 1939 р. На другому місці за кількістю звернень була проблема Карпатської України, оцінка її історії та переосмислення радянських історичних підходів у цьому питанні.

У свою чергу, кожна з вищезгаданих тем містила низку питань дискусійного характеру, які або виникли наприкінці 1980-х–на початку 1990-х рр. на місці радянської історичної міфології, або ж були актуалізовані у той самий період часу перебудовною публіцистикою, як епізоди раніше “забороненої” історії.

По-друге, публіцистика розглядала висвітлення подій 1938-1941 рр. як процедуру заповнення “білих плям”, породжених радянською історіографією попередніх часів, що можна пояснити не лише реальним станом наукової розробки передвоєної історії кінця 1980-х–початку 1990-х рр., але й специфікою тодішнього сприйняття всієї радянської історіографії як “суцільно фальшованої”. Тому дослідження “білих плям” історії відбувалося на тлі систематичної критики радянської історіографії. Натомість публіцистика намагалася запропонувати власну версію ретроспективи і трактування історичних подій, в якості основних складників якої виступали три паралельні процеси: наративізація історичної схеми згідно з “новими” фактами та подіями, які раніше були заборонені або невідомі, а тепер поступово відкривалися для дослідження; зміна трактувань і оцінок ключових історичних явищ; і, зрештою, концептуалізація історії на основі результатів двох попередніх процесів.

По-третє, цілий ряд обставин дозволяють стверджувати, що проблематика “українського питання” (передусім, в силу об’єктивних причин) була в основних рисах сформульована на терені діаспорної історіографії, але свого сучасного прочитання набула у працях вітчизняних вчених у постперебудовні часи, коли були вироблені основні концептуальні засади цієї історії².

Публіцистика у цій схемі виглядає своєрідним “персдавальним пасом” між двома гілками української історіографії, оскільки входження в наукові праці багатьох історичних фактів і підходів відбувалося наприкінці 1980-х–на початку 1990-х рр. засобами публіцистики. Прикладом цього може бути проблематика Карпатської України, як одна з найбільших “білих плям” в історії “українського питання” 1938-1941 рр.

До вищезазначеного слід також додати й те, що в новітній історіографії одним з найрезультативніших напрямків роботи вітчизняних дослідників у цій проблемі кінця 1980-х рр. вважається співпраця з ученими української діаспори³.

Зрештою, усі зазначені чинники призвели до того, що висвітлення “українського питання” в публіцистичній літературі (особливо на початковому етапі – впродовж 1989-го р.) набуло широкого пізнавального характеру, оскільки дефіцит конкретно-історичних знань, наприклад про перебіг збройного конфлікту між радянськими і німецькими військами на території Польщі у вересні 1939 р., відчувався надто гостро.

Частково його можна було задовольнити за рахунок публікації й обговорення праць істориків діаспори (колишніх “буржуазних фальсифікаторів”), які активно розробляли ці теми. Тому на початку 1990-х рр., коли з’явилися нові концепції у цій проблематиці, вони, у свою чергу, “почасти повторювали те, що вже раніше було сказано істориками з діаспори”⁴. Зазначене сповна стосується і тих концептуальних підходів, які були вироблені на сторінках публіцистики. Вагомі зрушення були пов’язані з публікацією архівних документів та матеріалів і їхнім аналізом у пресі.

Логічним продовженням процесу наративізації історії 1938-1939 рр. стала інша тенденція перебудовної історіографії, яку можна позначити як процес зміни трактувань і оцінок ключових подій цієї історії. Серед проблем, які пережили подібну ревізію на сторінках публіцистики, слід назвати історію Карпатської України (зміна поглядів на діяльність А. Волошина, питання колабораціонізму); проблему трактування “визвольного походу” Червоної Армії у вересні 1939 р. в автентичному радянському вигляді чи як “окупацію”; питання характеру соціально-політичних та економічних перетворень на західноукраїнських землях після “возз’єднання”, з акцентом у бік

“позитивних зрушень” (освіта, мова, культура, економічний і промисловий розвиток) або у бік “сталінських злочинів” (депортації, репресії) та ін.

Насамкінець, на початку 1990-х рр. з’являються перші спроби концептуально, системно пояснити ті чи інші сторони вітчизняного історичного процесу, а особливо його “білі плями”. В сучасній українській історіографії побутує думка, що в доперестройковні часи дослідники історії 1938-1941 рр. “майже не давали оцінок подіям вересня 1939 р., а скоріше писали про проблеми суспільної боротьби у Західній Україні в 20-30-ті рр., показували розвиток робітничого і селянського руху, окремі фрагменти з історії КПЗУ”⁵. Те ж саме стосувалося й історії Карпатської України. У цьому сенсі доперестройкова радянська історіографія “українського питання” була позбавлена критичного вмісту. Тож завдання публіцистики 1989-1991 рр. накресливалися саме в контексті даної особливості.

Таким чином, широке коло завдань, яке стояло перед дослідниками “українського питання”, вимагало досить плідної дослідницької роботи. В її контексті виникало чимало складних, суперечливих моментів, які, проте, мали б стати підставою для співробітництва двох потужних історіографічних напрямків – зарубіжної (діаспорної) україніки та радянської історіографії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Див.: Марущенко О. Проблема соборності українських земель напередодні та на початку Другої світової війни: історіографічні роздуми / У зб.: Соборність українських земель в контексті подій Другої світової війни: Зб. матер. загальноукраїнської наук. конф., 24-25 жовтня 2000 р.) / Криворізький технічний ун-т, – Кривий Ріг, 2000. – С.36; 2. Див., напр.: Kosyk W. The Third Reich and the Ukrainian Question: Doc. 1934-1944. – London, 1991. – 175р.; 3. Сухий О. 1939 рік у висвітленні української історіографії / У зб.: 1939 рік в історичній долі України і українців: Матер. наук. конф. 23-24 вересня 1999 р. – Львів, 2001. – С.33; 4. Стецкевич В. Воз’єднання українських земель 1939-1940 рр.: Деякі здобутки сучасної історіографії та проблеми / В зб: Соборність... – С.83; 5. Сухий О. 1939 рік у висвітленні української історіографії / У зб.: 1939 рік... – С.32; Стецкевич В. Воз’єднання українських земель 1939-1940 рр.: Деякі здобутки сучасної історіографії та проблеми / У зб: Соборність... – С.68.

Л.І. Шаповал

ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИМИ УКРАЇНСЬКИМИ ІСТОРИКАМИ ОСНОВНИХ ЕТАПІВ РЕАЛІЗАЦІЇ НЕПУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

На початку 90-х рр. ХХ ст., коли відбувся демонтаж радянської політичної системи, виник своєрідний вакуум у дослідженнях ключових проблем аграрної історії. Досягненням сучасної історіографії є визначення основних напрямків з’ясування теоретичних питань, а також виокремлення ключових тематичних пріоритетів у висвітленні нового економічного курсу. Виходили праці вчених, які започаткували вивчення соціальної історії ще у 80-х рр. ХХ ст. Автор статті висвітлює рівень наукової розробки українськими істориками досліджень основних етапів історії непу в аграрному секторі, оскільки аграрна проблематика була актуальною, що становить мету даної розвідки. Так, С. Лях присвятив низку наукових праць проблемам застосування найманої праці, з’ясуванню чисельного та соціально-професійного складу робітників радгоспів і наймитів у селянських господарствах. В одному з підрозділів автор показує організаційно-правовий механізм використання найманої праці в аграрному секторі періоду непу. Дослідник виокремлює „процес соціального розшарування в українському селі в умовах непу”, „експлуатацію найманих робітників дрібно-капіталістичними господарствами”, землезабезпечення, оснащення реманентом, забезпечення худобою, аграрне перенаселення¹. Середовищем, яке рекрутувало наймитів, були переважно бідняцькі господарства, а стимулами і мотивами – матеріальна скрута, бажання покращити економічне становище. Скасування продрозкладки і перехід до продподатку, на думку С. Ляха, стимулювали зростання посівних площ, відтак зумовили попит на робочу силу¹. Однак голод 1921 р. загальмував економічні фактори найму, оскільки поглибилася натуралізація сільськогосподарського виробництва. Криза 1923 р. („ножиці цін”) і неврожаї 1924 та 1928 рр. також зменшували попит на робочі руки. Висновок ученого про стимулюючий вплив продподатку на зростання посівних площ і (як наслідок) широкого застосування найманої робочої сили зводиться до формулювання соціально-економічного аспекту класичної для радянської і пострадянської історіографії формули непу: скасування продрозкладки і заміна її продподатком. У дисертації, яку С. Лях захистив у 1991 р.², підкреслювалася конструктивна роль соціального інституту наймитства